

УДК 377.1:37.013.42

Людмила Кримчак

АДАПТАЦІЯ УЧНІВ-СИРИТ ДО НАВЧАННЯ У ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Суттєві економічні та соціальні зміни в державі призвели до загострення проблем постінтернатної адаптації випускників освітніх закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які є найбільш вразливими у період входження у доросле самостійне життя, не спроможні успішно подолати адаптаційні бар'єри. Забезпечення їх соціально-педагогічної підтримки та захист прав складає основні напрями державної соціальної політики України. Відповідно зростає відповідальність закладів освіти (зокрема професійно-технічного спрямування) щодо забезпечення розвитку сироти у процесі професійної підготовки, створення умов для збагачення його соціального досвіду, успішної адаптації у суспільстві.

Адаптація до навчання не залишилася поза увагою вчених. Її дослідженню присвячені праці Т. Браун, І. Георгієвої, С. Єгорової, І. Жданова, О. Мороза, С. Селіверстова та інших науковців, які розкривають загальну методологію адаптаційної роботи в закладах освіти, визначають завдання подальшої адаптації особистості в цілому та учнів-сиріт зокрема.

Посилена увага з боку науковців (В. Єгоров, Л. Жиліна, Н. Караваєва та ін.) до проблеми адаптації сиріт у закладах профтехосвіти здебільшого зосереджується на змісті цього процесу, чинниках, які впливають на його успішність. Так, І. Бобильова [1, с. 5-6] впевнена, що успішність адаптації сиріт до умов навчання залежить від наявності спеціально організованого соціально-педагогічного середовища; реалізації індивідуальної програми для кожного індивіда, заснованої на результатах діагностики фізичного, психічного й соціального здоров'я особистості; здійсненні психолого-педагогічного супроводу на кожному етапі процесу адаптації; педагогічному керівництві авторитетними для індивіда людьми, особистісно та професійно готовими до реалізації позиції патронатного виховання. Зазначене твердження підтримує Ю. Яблоновська [4], яка вважає, що саме діяльність соціального педагога з проблем адаптації учнів-сиріт виступає гарантом успішності цього процесу. А. Горбушин розвиває у своїх роботах ідею соціально-педагогічного супроводу адаптації учнів-сиріт ППНЗ до навчання, акцентуючи увагу на визначенні принципів цієї діяльності, що дозволяє зробити її більш успішною [3].

Уявлення про те, що успішність адаптації залежить від змісту адаптаційних заходів та взаємодії з іншими освітніми закладами, які в змозі ефективно вирішувати проблему адаптації учнів-сиріт до навчання, знайшли своє відображення в роботах Л. Гаращенко [2, с. 103-132].

Очевидно, спираючись на думку різних дослідників, адаптацію учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ слід розглядати як систему практичних заходів соціального педагога сумісно з різними службами, державними й неурядовими організаціями, суспільством.

Метою статті є висвітлення програми комплексного психолого-педагогічного супроводу “Адаптація учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ” (далі за текстом “Програма”) як однієї із соціально-педагогічних технологій, яка дозволяє не лише збагатити досвід роботи соціального педагога, а й допомогти учням-сиротам певною мірою зберегти психофізіологічне здоров’я; гармонізувати свої стосунки з оточуючим їх середовищем; набутти певних знань, умінь та особистісних якостей; оволодіти роллю “Я – учень ПТНЗ”.

Дана Програма є результатом нашої спільної роботи з працівниками Дніпропетровського навчально-методичного центру професійно-технічної освіти (ПТО), соціальними педагогами та практичними психологами ПТНЗ, фахівцями обласного Центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, медико-психолого-педагогічного центру, іншими службами й організаціями Дніпропетровського регіону. Програма впроваджена в роботу п’яти ПТНЗ міста Дніпропетровська. Особливістю її є те, що вона побудована з урахуванням наукових здобутків вітчизняних і зарубіжних дослідників теорії та практики адаптації. В її основу покладено комплексний, міждисциплінарний, індивідуальний, особистісно зорієнтований та особистісно-гуманістичний підходи.

Метою комплексного психолого-педагогічного супроводу адаптації учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ було створення умов, які забезпечать всебічний розвиток цієї молоді та свідоме ставлення її до власних проблем, здатність вирішувати їх самостійно.

Для досягнення поставленої мети були поставлені такі завдання: 1) ефективного використання наявних ресурсів ПТНЗ з урахуванням соціально-психологічних особливостей учнів-сиріт; 2) забезпечення в адаптаційній діяльності партнерських стосунків між соціальним педагогом ПТНЗ, інженерно-педагогічними працівниками, соціальними службами, різними установами, державними й недержавними організаціями; 3) проведення превентивних дій для запобігання дезадаптації учнів-сиріт у навчанні, яка може бути спричинена зростанням цієї молоді у деприваційних умовах закладів інтернатного типу, психічним інфантілізмом, викривленням системи стосунків з оточуючими, нерозвиненістю соціального інтелекту.

Слід зазначити, що вирішення поставлених завдань велося у трьох напрямках: по-перше, безпосередня діяльність з учнями-сиротами, яка спрямована на подолання ними психофізіологічних, навчальних, соціально-психологічних та особистісних проблем; по-друге, науково-методична робота щодо підвищення рівня професійної кваліфікації соціальних педагогів та інженерно-педагогічних працівників задля адаптації навчально-виховного середовища ПТНЗ до учнів-сиріт; по-третє, просвітницька соціально-психолого-педагогічна робота з опікунами чи особами, які їх замінюють.

Зміст *першого напрямку* складався із: соціально-психологічних вправ та інтерактивних ігор; евристичних бесід; завдань для самостійної роботи; методу “мозковий штурм”; методики аналізу навчальних ситуацій для формування вмінь орієнтуватися в різноманітних словниках, довідниках, працювати з літературою, здійснювати розподіл будь-якої інформації, конструювати відповіді в різних варіантах, зберігати отриману інформацію та розвивати самостійність суджень і працездатність; індивідуальних завдань, які були спрямовані на активізацію конструктивно-технологічного мислення, формування вмінь прогнозувати перебіг та результати власної діяльності, розвивати в учнів-сиріт терпимості до думок інших людей. Для формування вмінь поетапного виконання дій, встановлення позитивних емоційних контактів з оточуючими, передбачення можливої поведінки одногрупників у ситуації групового навчання й інженерно-педагогічних працівників у різних умовах навчальної діяльності, розвитку пізнавальної спрямованості, в змісту адаптаційної роботи з учнями-сиротами було впроваджено метод “Транування” та вправу з дискусійною шкалою і графічним організатором “Т-схема”.

Разом із тим, слід зазначити, що ефективною виявилася робота над щоденником “відчуттів і думок”, яка дозволила певною мірою розвинути в учнів-сиріт такі якості та вміння як: саморегуляція, цілеспрямованість і витримка у будь-якій ситуації; знаходження способів організації самопідготовки.

Застосування такого методу “Адаптація до навчання” допомогло у розвитку вмінь визначати спосіб виправлення помилкових дій для досягнення правильних результатів, реально оцінювати й адекватно інтерпретувати поведінку оточуючих, корегувати й управляти процесом спілкування з оточуючими; проявляти доброзичливість, тактовність, вміння поставити себе на місце іншої людини.

Особливого значення набуло впровадження дискусійних вправ, що дозволило підвищити в учнів-сиріт рівень сформованості вмінь аналізувати ефективність власної діяльності та спрогнозувати оцінку і ставлення інженерно-педагогічних працівників до самостійної діяльності особистості; розвинути спостережливість, відкритість, неконфліктність.

Доцільним було введення у зміст Програми методу розробки моделей ефективної поведінки та вікторини “Дізнайся температуру адаптації учнів у твоєму ПТНЗ”, що сприяло підвищенню рівня сформованості в учнів-сиріт вмінь економити час, переносити способи планування окремих робіт на інші види діяльності, обґрунтовувати можливість використання різноманітних методів і прийомів для виконання навчальних завдань; розвитку творчого мислення, справедливості, моральної стійкості, вимогливості до себе.

Враховуючи те, що успішність адаптації учнів-сиріт до навчання залежить більшою мірою від професійної компетентності фахівців ПТНЗ, їх особистісних якостей і бажання працювати з цією молоддю, суттєву роль у комплексному психолого-педагогічному супроводі відіграв *другий напрям* – організація роботи з адаптації навчально-виховного середовища ПТНЗ до учнів-сиріт, завданнями якого були: діагностика рівня професійної компетентності інженерно-педагогічних працівників ПТНЗ, їх бажання і готовність до роботи з учнями-сиротами; формування у фахівців знань, які стосуються сучасних інноваційних соціально-педагогічних технологій, спрямованих на усвідомлення учнями-сиротами проблем в адаптації до навчання та сприяння їх вирішенню через різноманітні види допомоги і підтримки; впровадження освітніх і просвітницьких семінарів-тренінгів для інженерно-педагогічних працівників ПТНЗ.

Для реалізації першого завдання було застосовано методику діагностики рівня професійної підготовленості інженерно-педагогічних працівників до роботи з учнями-сиротами, що дало можливість визначити коло проблем (психологічних, теоретичних і практичних), які потребують уваги у процесі професійного вдосконалення і самоосвітньої роботи фахівців ПТНЗ.

Вирішення другого завдання реалізовувалося у межах роботи методичних об'єднань, особливістю яких було те, що в них брали участь різні фахівці, серед яких інженерно-педагогічні працівники ПТНЗ, працівники соціальних служб, медико-психолого-педагогічного центру, центру профпідготовки, відділу захисту прав і свобод неповнолітніх, члени опікунської ради, лідери молодіжних центрів самоврядування та ін.

Робота таких об'єднань супроводжувалася лекціями, семінарами на проблемні теми, виступами агітбригад, демонстрацією відеокліпів та документальних і наукових фільмів, відкритими заняттями, виставками навчально-методичних посібників із власних доробок інженерно-педагогічних працівників ПТНЗ, що стосуються проблем адаптації учнів до навчання, презентаціями, творчими звітами викладачів і майстрів, методичними новинками з курсів підвищення кваліфікації, круглими столами, дискусіями тощо.

Основу методичних об'єднань склали психологічна, теоретична та практична підготовка викладачів і майстрів до роботи з адаптації учнів-сиріт до навчання. Так, психологічна підготовка була спрямована на формування у фахівців прагнення до реалізації функцій адаптаційної діяльності; позитивного ставлення до цього процесу; усвідомлення його значущості. Для забезпечення цієї підготовки проводилися тренінгові заняття, які допомогли сформувати в інженерно-педагогічних працівників бажання надавати учням-сиротам кваліфіковану психологічну й особистісну допомогу. Особлива увага приділялася питанням профілактики в інженерно-педагогічних працівників ПТНЗ “синдрому емоційного згорання”.

Що стосується теоретичної підготовки, то вона була спрямована на накопичення знань про процес адаптації особистості загалом, і учнів-сиріт зокрема. Тому під час такої роботи приділялася увага науково-методичному забезпеченню даного процесу. Розкривався його зміст і напрями роботи. Пояснювалися заходи для його реалізації. Обговорювалися очікувані результати та розглядалися питання, пов'язані з соціально-психологічними особливостями учнів-сиріт, специфікою їх зростання в деприваційних умовах інтернатних закладів. Особлива увага приділялася викривленню в учнів-сиріт системи стосунків з оточуючими і необхідності її реконструкції завдяки принципу гуманізації та суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Сутність практичної підготовки полягала в набутті інженерно-педагогічними працівниками умінь і навичок створювати умови для вирішення учнями-сиротами власних проблем, із якими вони стикаються під час адаптації до навчання, та побудові стосунків на гуманній основі. Для цього використовувалися рольові ігри, тренінги, практикуми та соціально-психологічні вправи.

Під час вирішення другого завдання – формування в інженерно-педагогічних працівників знань, які стосуються сучасних інноваційних соціально-педагогічних технологій, – у фахівців формувалася здатність отримувати, обробляти й оптимально використовувати інформацію (як внутрішню, що надходить від самого учня-сироти, так і зовнішню). Особлива увага приділялася вмінням працювати з інформацією, яка надходить від працівників інтернатних закладів, соціальних служб, правових установ, соціально-реабілітаційних центрів тощо. Формувалися вміння не лише координувати й узгоджувати власні дії з діями інших членів процесу адаптації учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ, а й займатися самоконтролем і саморозвитком комунікативних умінь і навичок; розвивати рефлексію. Зазначене забезпечило гуманізацію стосунків, реконструкцію їх відповідно до реалій сьогодення, успішну взаємодію з учнями-сиротами в системі “суб'єкт-суб'єктних” відносин.

Для вирішення третього завдання було застосовано цикл освітніх і просвітницьких семінарів-тренінгів, що враховували такі аспекти: оздоровлення психоемоційного стану в навчальному колективі; гуманізація стосунків між фахівцями й учнями-сиротами та побудова їх на суб'єкт-суб'єктній основі; формування організаційних і комунікативних навичок, стійкої мотиваційної установки на здоровий спосіб життя, ціннісне ставлення до власного здоров'я; оволодіння засобами самоприйняття, саморозуміння та саморозвитку використання новітніх технологій у програмах адаптації; формування в учнів-сиріт умінь організовувати змістовне дозвілля.

Зміст семінарів-тренінгів був наповнений такими методами та методиками: аналіз експрес-діагностики рівнів адаптованості учнів-сиріт ПТНЗ, що дало можливість інженерно-педагогічним працівникам усвідомити те, що процес адаптації в учнів-сиріт до ПТНЗ проходить порізно; метод контактної взаємодії з учнями-сиротами; метод "фокус-груп", який склав основу групової дискусії та дав можливість отримати "суб'єктивну" інформацію та виявити, як викладачі та майстри сприймають певні проблеми в роботі з учнями-сиротами; методи арттерапії та ігрової терапії як елементи психокорекційної роботи; метод "адаптація до навчання"; методика "власних спогадів" тощо.

Зміст *третього напрямку* комплексного психолого-педагогічного супроводу – просвітницька соціально-психолого-педагогічна робота з опікунами чи особами, які їх замінюють, – складався з циклу спеціальних науково-методичних семінарів. До їх проведення залучалися: соціальні педагоги та психологи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді; працівники відділів управління з фізичного виховання та спорту Комітету ФВС МОН України та захисту прав і свобод неповнолітніх; працівники прокуратури міста Дніпропетровська й області, медико-психолого-педагогічного центру; студенти та викладачі навчальних і наукових закладів, що займаються вивченням проблем сирітства; фахівці служб соціального захисту та ін.

Співпраця зазначених вище спеціалістів із соціальними педагогами ПТНЗ міста Дніпропетровська та методистами Дніпропетровського навчально-методичного центру ПТО надала можливість зрозуміти причини виникнення проблем у взаємодії членів опікунської сім'ї з учнями-сиротами, уточнити власну думку щодо можливості (неможливості) їх вирішення, усвідомити свої помилки у спілкуванні та визначитися зі шляхами їх розв'язання. Особливий наголос було зроблено на особистісному розвитку самих опікунів, їх прагненні до оволодіння базовими знаннями з підліткової та юнацької психології, необхідності будувати рівноправні стосунки з оточуючими, довіряти сироті та бути прикладом для нього.

Третій напрям комплексного психолого-педагогічного супроводу реалізовувався завдяки роботі школи “Діалог”. Під час цієї роботи опікунів інформували про соціально-психологічні особливості учнів-сиріт, розкривали проблеми (здоров’я, навчання, стосунки з оточуючими, задоволення собою та власними вчинками), які заважають їм в адаптації до навчання. Поширювали знання щодо ролі в житті особистості-сироти стимулюючого середовища, яке має відповідати актуальному стану молодій людині за показниками безпечності, насиченості та когнітивної диференційованості. Певну увагу приділили і питанням керівництва та встановлення меж поведінки сироти на основі позитивного підкріплення адекватних реакцій та способів поведінки оточуючих його дорослих. Аргументували значення впорядкування стосунків із зовнішнім світом учня-сироти, включення його у світ різноманітних соціальних ролей тощо. По закінченні учасники семінарів отримали інформаційний матеріал (у тому числі навчальні відеофільми з питань адаптації учнів-сиріт) відносно форм і методів взаємодії з цією молоддю, рекомендації щодо побудови стосунків із ними на гуманній основі.

Резюмуючи вищевикладене, ми наголошуємо на тому, що проблема адаптації учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ (її технологічний аспект) потребує постійного вивчення. У подальшому плануємо виявити ефективні інноваційні форми та методи формування готовності оточуючого середовища до адаптації учнів-сиріт у постінтернатний період.

1. *Бобылева И. А.* Педагогические условия постинтернатной адаптации выпускников образовательных учреждений для детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / *Ирина Анатольевна Бобылева*. — Владимир, 2000. — 188 с.
2. *Гаращенко Л. В.* Социально-педагогические условия ресоциализации дезадаптированных студентов-сирот в образовательной среде педагогического колледжа : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / *Любовь Витальевна Гаращенко*. — Иркутск, 2003. — 126 с.
3. *Горбушин А. Е.* Преодоление социально-психологической отчужденности воспитанников школ-интернатов [Текст] / *А. Е. Горбушин*. — М., 1993. — 35 с.
4. *Яблонская Ю. О.* Социально-педагогическая адаптация детей-сирот в условиях профессионально-технических училищ: дисс... канд. пед. наук : 13.00.06 / *Юлия Олеговна Яблонская*. — Челябинск, 1997. — 144 с.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2012

Л. Кримчак

**Адаптация учащихся-сирот к обучению
в профессионально-технических учебных заведениях:
технологический аспект**

Освещается программа комплексного психолого-педагогического сопровождения “Адаптация учащихся-сирот к обучению в профессионально-технических учебных заведениях”. Раскрывается ее направленность, задачи, содержательное наполнение.

Ключевые слова: учащийся-сирота, адаптация, учащийся профессионально-технического учебного заведения, психолого-педагогическое сопровождение.

L. Krimchak

**Adaptation of Orphan Students to Study
in Vocational Schools: the Technological Aspect**

The article highlights the problem of complex psychological and pedagogical support “Adaptation of orphan students to study in vocational schools”. The author considers its orientation, objectives, and informative content.

Key words: orphan student, adaptation, vocational school student, psychological and pedagogical support.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор Г. П. Васянович